

O‘ZBEK TILIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TALQINI

Rahmonova Rayhona Qobiljon qizi

Guliston davlat universiteti Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 4-bosqich talabasi

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologizmlar til tizimining muhim qatlamlaridan biri bo'lib, ular nutqning obrazlilik, emotsional-ekspressivligi hamda milliy-madaniy mazmunini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot jarayonida frazeologik birliklarning struktur-semantik tabiati, idiomatiklik darajasi, komponentlar o'rtasidagi semantik integratsiya hamda ularning nutqdagi funksional imkoniyatlari yoritildi. Shuningdek, frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari va xalq tafakkuri bilan bog'liq jihatlari ham tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, frazeologik birliklar tilning nafaqat leksik boyligini oshiruvchi vosita, balki milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni ifodalovchi muhim lingvistik birlik sifatida namoyon bo'lishi asoslab berildi.*

***Kalit so'zlar:** frazeologizm, semantik yaxlitlik, idiomatiklik, lingvokulturologiya, pragmatika, barqaror birikma.*

Til tizimi murakkab semantik tuzilishga ega bo'lib, unda alohida so'zlar bilan bir qatorda barqaror birikmalar ham muhim o'rin egallaydi. Bunday birliklar tilshunoslikda frazeologik birliklar yoki frazeologizmlar deb yuritiladi. Frazeologizmlar nutqda tayyor holda qo'llanadigan, semantik jihatdan yaxlit ma'noni ifodalovchi va komponentlari o'rtasida barqaror aloqaga ega bo'lgan til birliklaridir.

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil ilmiy yo‘nalishi sifatida XX asrning o‘rtalaridan boshlab faol rivojlandi. Bu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar frazeologik birliklarning struktur, semantik va funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. O‘zbek tilshunosligida ham frazeologiya masalalari bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan bo‘lib, ular frazeologizmlarning til tizimidagi o‘rni hamda nutqdagi vazifalarini ilmiy asosda yoritganlar.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda frazeologik birliklar faqat leksik hodisa sifatida emas, balki kognitiv, pragmatik va lingvokulturologik jihatdan ham o‘rganilmoqda. Bu esa frazeologizmlarning inson tafakkuri, madaniy tajribasi hamda milliy mentalitet bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Frazeologik birliklarning semantik tabiati. Frazeologik birliklarning eng muhim xususiyatlaridan biri ularning semantik yaxlitligidir. Bunday birliklarda komponentlar alohida ma‘noga ega bo‘lsa-da, ular birlashib yangi semantik birlikni hosil qiladi. Natijada frazeologizmning umumiy ma‘nosi uning tarkibidagi so‘zlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘nosidan farq qiladi. Masalan, “ko‘z ochib yumguncha” iborasi juda qisqa vaqt oralig‘ini ifodalasa, “boshi osmonga yetmoq” iborasi insonning nihoyatda quvonchli holatini bildiradi. Ushbu birliklarning ma‘nosi ularni tashkil etgan so‘zlarning lug‘aviy ma‘nosidan kelib chiqmaydi, balki obrazli tafakkur asosida shakllanadi. Frazeologizmlarning semantik tabiati ko‘pincha metaforik va metonimik munosabatlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Metafora asosida shakllangan frazeologizmlar insonning ruhiy holati, xarakteri yoki ijtimoiy munosabatlarini obrazli tarzda ifodalaydi. Shu jihatdan frazeologik birliklar tilning obrazlilik darajasini oshiruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Frazeologizmlarning pragmatik xususiyatlari. Frazeologik birliklar nutq jarayonida muayyan kommunikativ maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladi. Ular ko‘pincha nutqning emotsional-ekspressivligini kuchaytirish, muallifning subyektiv munosabatini ifodalash hamda tinglovchiga kuchli ta’sir ko‘rsatish vazifasini bajaradi. Pragmatik nuqtayi nazardan frazeologizmlar nutqning ta’sirchanligini oshiruvchi vosita sifatida qaraladi. Masalan, oddiy “juda tez” ifodasi o‘rniga “ko‘z ochib yumguncha” iborasining qo‘llanishi nutqqa obrazlilik va ekspressivlik bag‘ishlaydi. Frazeologik birliklar shuningdek nutqning ijtimoiy-madaniy kontekstini ham ifodalaydi. Ayrim frazeologizmlar muayyan ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llanib, nutqiy etiket va kommunikativ me’yorlar bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari. Frazeologik birliklar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy aloqani aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisa hisoblanadi. Ular xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va tarixiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Masalan, o‘zbek tilida uchraydigan “ko‘rpaga qarab oyoq uzatmoq” iborasi iqtisodiy ehtiyotkorlik g‘oyasini ifodalaydi. “Yetti o‘lchab bir kes” iborasi esa ehtiyotkorlik va mulohazakorlikni targ‘ib qiluvchi xalqona hikmat sifatida qo‘llanadi. Bunday birliklar xalq tafakkuri va milliy mentalitetning til orqali ifodalanishiga misol bo‘la oladi. Shu sababli frazeologizmlar lingvokulturologik tadqiqotlar uchun ham muhim material hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda frazeologik birliklar til tizimining semantik va stilistik jihatdan eng boy qatlamlaridan biridir. Ular nutqning obrazlilikini oshiruvchi, fikrni ta’sirchan va qisqa shaklda ifodalovchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar semantik yaxlitlik, struktur barqarorlik va idiomatiklik kabi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, frazeologizmlar xalqning madaniy tajribasi va milliy tafakkurini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik birliklar sifatida ham katta ahamiyatga ega. Shu bois frazeologik birliklarni zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan kompleks o'rganish tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent, 1992.
2. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek tilida frazeologiya. – Toshkent, 1998.
3. Hojiyev A. O'zbek tilshunosligi terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2002.
4. Mirtojiyev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010.
5. Vinogradov V. Основные типы фразеологических единиц. – Москва, 1977.
6. Кунин А. Фразеология современного языка. – Москва, 1996.